

Forbryder vs. offer: En kunstig modsætning mellem arbitrære begreber?

af lektor Beth Grothe Nielsen

I sit bidrag til Festskrift for Stephan Hurwitz (Buhl m.fl., 1971) hævder den unge lektor i strafferet Vagn Greve, at vi alle er kriminelle (jfr. også Greves licentiaatafhandling fra 1972 *Kriminalitet som normalitet*), men at det alligevel kun er en bestemt gruppe mennesker, der bliver straffet. "Hvad er egentlig grunden til, at vore fængsler ikke er fyldt med gamle gårdmandskoner?" spørger Greve og tilføjer (s. 279):

Løsningen på dette problem, som på så mange andre kriminologiske spørgsmål, skal måske findes i offerets og forbryderens indbyrdes forhold. Det er offerets forhold, der gør forbrydelsen mulig eller sågar fremkalder den, og det er som regel – i hvert fald ved straffelovsovertrædelser – offeret, der ved sin politianmeldelse foranlediger straffesagen påbegyndt.

1 Selektion af forbrydere

I Greves artikel undersøges det nærmere, hvad der får butiksindehavere til at anmelde eller ikke anmelde butikstyve til politiet. Greves tre hypoteser er, at ikke alle forbrydelser anmeldes, at de anmeldte ikke er et tilfældigt udsnit af alle begåede forbrydelser, og at en forbrydelses grovhed kan have betydning for beslutningen om anmeldelse. Undersøgelsens resultater bekræfter den første hypotese og taler i retning af de to andre. Greve konstaterer bl.a. (s. 299): "Et delikt bliver sædvanligvis kun anmeldt til politiet, når gerningsmanden ligner den officielle kriminalstatistik's typiske forbryderbillede, d.v.s. når det er en dårligt uddannet ung mand fra byernes laveste sociale lag".

Artiklen hører til den i 1960'ere populære retning inden for kriminalitetsforskningen, der interesserede sig mere for selektionsmekanismer og stemping af kriminelle end for årsager til kriminalitet. Greve hævder endog, at forbryderen som sådan (i 1971) er på vej ud af kriminologien, og at den traditionelle kriminologi er blevet erstattet af viktimologi (og retssociologi).

2 Selektion af ofre

Det må dog nok siges at være en lidt præmatur melding. Viktimologien fik ganske vist større og større udbredelse i de følgende år, men i første omgang især som et bidrag til de klassiske forsøg på at forklare forbrydelsens genese. Greves ovennævnte bemærkning om, at det er "offerets forhold, der gør forbrydelsen mulig eller sågar fremkalder den", er sikkert affødt af teorien om "victim precipitation" (offerets fremskyndelse af sin egen viktimisering), der første gang blev fremsat af den amerikanske kriminolog Marvin E. Wolfgang i bogen *Patterns in Criminal Homicide* (1958). Her analyseres interaktionen mellem forbryder og offer i drabssager. Wolfgang anvender begrebet "victim precipitation" nærmest synonymt med provokation om situationer, hvor den person, der ender med at blive dræbt, er den af parterne, der først bruger vold. Offeret starter altså i den konkrete situation som forbryder.

Teorien om "victim precipitation" blev opfattet som yderst kontroversiel, da Wolfgangs elev Menachem Amir senere brugte den i relation til voldtægt. I sin bog *Patterns in Forcible Rape* (1971) hævder Amir, at "precipitation" foreligger, når en kvindes adfærd af voldtægtsforbryderen fortolkes enten som en direkte opfordring til et seksuelt forhold eller som tegn på, at hun er tilgængelig for seksuel kontakt, hvis han insisterer kraftigt nok. Offerets adfærd kan ifølge Amirs teori bestå i handlinger (hun siger fx ja til en drink) eller undladelser (hun reagerer fx ikke stærkt nok imod seksuelle tilnærmelser). Det afgørende er ikke, om kvinden opfører sig bevidst eller ubevidst forførende eller vovet. Det afgørende er gerningsmandens fortolkning af hendes opførsel i den givne situation. For selv om fortolkningen er forkert, fører den til handling og hjælper gerningsmanden til at kunne legitimere overgrebet. Han ser hendes adfærd som værende i strid med det billede, han har af en anstændig

kvinde. Hun fortjener med andre ord at blive voldtaget. Da politi, anklager og dommer ifølge Amir har samme socio-kulturelle orientering som gerningsmanden, vil de opfatte situationen på samme måde. Forskerens interesse er derfor at se på de situationer, hvor en kvindes adfærdsmønster sammen med en særlig risikosituation tillader os at betragte hende som "precipitator". Ikke alene gør offerets forhold forbrydelsen mulig, det fremkalder den sågar.

Det er med andre ord ikke alle (voldtægts)ofre, der fortjener betegnelsen "offer", og det er ikke alle, der officielt bliver anerkendt som sådan. Problemet med brugen af teorien om "victim precipitation" i voldtægtssager er, at det her ikke er mere eller mindre tilfældigt, hvem der bliver henholdsvis gerningsperson og offer. I stedet får teorien den funktion at give offeret skylden for sin egen viktimering (Weis & Weis, 1975; Carstensen m.fl., 1982).

Imidlertid viser teorien generelt, at ligesom der er selektionsmekanismer på spil, for så vidt angår udvælgelsen af "forbrydere", er der selektionsmekanismer på spil, når det drejer sig om "ofre". Man mindes Nils Christies artikel om det ideelle offer (Christie, 1986), hvor han opstiller fem kriterier for, hvem der lettest får fuld og legitim offerstatus. Tre af disse har med offeret selv at gøre: Offeret skal på tidspunktet for forbrydelsen fremtræde som svagt og uskyldigt, være ude i et respektabelt ærinde og befinde sig et sted, som ingen kan bebrejde det. To kriterier har med forbryderen at gøre: Han (for det er som regel en han) skal fremtræde som stærk og væmmelig og være en tilfældig fremmed uden personlige relationer til offeret. Det ideelle offer er ifølge Christie en lille, gammel dame, der midt på dagen er på vej hjem fra besøg hos sin syge søster og overfalder af en ung mand, der røver hendes taske og bruger hendes penge til sprut og narko. Selv om Christie interesserer sig for det ideelle offer, udpeger han – som integreret led i processen – samtidig "den ideelle gerningsperson", og denne svarer ganske godt til Greves "typiske butikstyv".

3 Udskiftelige ofre og forbrydere

Såvel Greves som Christies tilgang til spørgsmålet om selektion af forbrydere og ofre forudsætter implicit, at man kan opstille en klar skillelinje mellem de to typer af mennesker. Men som Wolfgangs

brug af teorien om "victim precipitation" i drabssager – i modsætning til Amirs brug af den i voldtægtssager – viser, kan det være noget tilfældigt, hvem af parterne fx i et voldeligt sammenstød der officielt ender som hvad. Et eksempel fra nyere dansk retspraksis (UfR 1997.10 V.L.) illustrerer dette. Det følgende er citeret fra ugeskriftet:

Af sagen fremgik, at T født 1939 var tiltalt til straf for overtrædelse af straffelovens § 244 ved den 14. januar 1996 ca. kl. 1430 i Skive i køen foran vasketunnelen på Hydro Servicestation, Viborgvej 4, at have smidt en spand vand over F, der sad i sin personbil med åbentstående dør, og efterfølgende, da F var stået ud af bilen, væltet denne omkuld og trukket ham en strækning hen over flisebelægningen på pladsen.

Tiltalte havde nægtet sig skyldig og forklaret bl.a., at han havde holdt i en bilkø foran en bilvask på servicestationen med en sådan afstand til bilen foran hans, at der var passage for andre biler til og fra dieselstanderne. Da F havde benyttet sig heraf og var kørt ind foran ham i køen, havde han råbt til ham om at køre om bagest i køen, og der var opstået et skænderi. Da han var gået hen for at hente en spand vand til forvask og på vej tilbage til sin bil passerede F's bil, havde F smækket døren op mod ham, dog uden at ramme, og igen skældt ud. Tiltalte havde så smidt 3-4 liter vand ind mod F, der sad i bilen, og var gået videre med resten af vandet. F var derpå stået ud af bilen, og der var opstået håndgemæng.

Retten må lægge til grund, at tiltalte, der havde fuld føje til at antage, at F brød køen, efter ordveksling slyngede det ikke helt rene vand fra spanden ind på F i et langt fra ubetydeligt omfang, hvorved såvel denne som bilen blev ramt.

Retten finder det videre godtgjort, at F derpå steg ud af bilen, hvorpå parterne havde fat i hinanden, hvorunder de begge faldt omkuld og fik ødelagt deres briller.

Retten finder, at der har været tale om vand i et omfang, der medfører, at forholdet er omfattet af straffelovens § 244, hvorfor tiltalte for så vidt findes skyldig i overtrædelse af denne bestemmelse. Derimod finder retten ikke, at det efterfølgende oprin kan bedømmes som vold.

Vandkasteren blev i byretten idømt to dagbøder á kr. 250. Han ankede dommen, men den blev stadfæstet af Vestre Landsret. Spørgsmålet er, om den dømte – der nu officielt er stemplet som forbryder – stadig mest opfatter sig selv som offer, nu ikke én, men hele to gange. Udefra set ligner den anden part – der nu officielt er stemplet som forurettet/offert – lige så meget en forbryder.

I utallige sager om vold i fx værtshusmiljøer og på andre offentlige steder er det på samme måde et tilfælde, hvordan stemplerne fordeles. Ofte vil det være den fysisk stærkeste i et opgør, der ender som voldsmand, og den fysisk svageste, der bliver offer. Dette billede kan kompliceres af, at den af de to, der vælger at gå til politiet, som regel bliver opfattet som den forurettede/offeret. Det er også velkendt fra fx skadestueundersøgelser, at både offer og gerningsperson i mange tilfælde er påvirket af alkohol på tidspunktet for det voldelige sammenstød (Bergersen Lind, 1969; Westh, 1974; Brink m.fl., 1997).

I ekstreme tilfælde kan et "trivielt" skænderi ende med, at en af parterne bliver drabsmand, og at en person, der befandt sig uden for den oprindelige konflikt, bliver inddraget/lader sig inddrage og også ender som offer. En amerikansk kriminolog (Polk, 1994) analyserer denne type vold ved hjælp af begrebet maskuliniteter (i flertal), dvs. mænds forskellige måder at skabe eller iscenesætte deres mand(l)ighed på. Polk inddrager bl.a. antropologiske data for at forklare, hvordan en i sig selv – efter middel- og overklassenormer – ringe provokation i andre kulturelle sammenhænge kan opfattes som et angreb på en mands ære og maskuline selvforståelse. Et almindeligt tema for strid i værtshusmiljøer er modpartens fornærmelser rettet mod en kvindelig ledsager. En vigtig forudsætning for voldelig reaktion er ifølge Polk, at der er (mandlige) tilskuere til fornærmelsen, og at de bifalder brugen af vold (jfr. Nielsen & Snare (1998, 44 f.) for en uddybning af denne teori). Dette billede bekræftes i en dansk undersøgelse af gadevold (Døllner, 1991).

Undersøgelser viser endvidere, at mange ofre for vold også er registreret som voldsudøvere, og at volds mænd har oplevet adskillige tilfælde, hvor de selv er blevet udsat for vold. Fænomenet vold er en integreret del af deres livserfaring. Den canadiske kriminolog Ezzat A. Fattah (1994) udtrykker det på denne måde (s. 9):

.... it is understandable that the frequency with which some individuals become involved in violence-proned situations will affect both their chances of using violence and of being recipients of violence, of attacking and being attacked, of injuring and being injured, of killing and being killed. Who will end up being the victim and who will be legally qualified as the offender depends quite often on chance factors rather than deliberate action, planning, or intent.

Fattah konstaterer, at offerets og forbryderens roller ikke nødvendigvis er antagonistiske eller uforenelige, men ofte komplementære og indbyrdes udskiftelige.

En speciel type sager, der viser, at man ikke altid kan skelne entydigt mellem forbrydere og ofre, kan eksemplificeres ved en lidt ældre dansk dom (UfR 1986.251 Ø.L.). Den drejer sig om to søstre, som i nogen tid begge havde levet sammen med en mand, der terroriserede dem og udsatte dem for utallige ydmygelser, trusler og voldelige såvel som seksuelle overgreb. En morgen skød de ham med et haglggevær, mens han lå og sov. Et nævningeting dømte de to kvinder for manddrab, men fandt så mange formildende omstændigheder, at man lod straffen bortfalde. Her var altså tale om en "forbryder", der aldrig var blevet dømt for forbrydelser mod kvinderne, og om to "ofre", der aldrig havde fået officiel offerstatus. I statistikken endte han som offer og de som forbrydere.

De tilfælde, hvor kvinder dræber deres voldelige ægtemænd eller samlevende, passer fint ind i Wolfgangs ovennævnte teori om "victim precipitation". En nyere teori (Katz, 1988) beskriver, hvordan ydmygelser og trusler om evig forfølgelse fra en mands side kan transformeres til raseri – eventuelt efter lang tids passivitet – hos en kvinde, der ender med at begå, hvad Katz kalder "a righteous slaughter" (jfr. Nielsen og Snare, 1998, 46 f.).

4 Ofre som forbrydere

Det er ofte blevet påvist, at forbrydere har oplevet en barndom fuld af voldelige overgreb, vanrøgt og forsømmelser fra deres forældres eller andre omsorgspersoners side. I Aarhus Stiftstidende den 16. december 1997 beskrives et eksempel, hvor cirklen så at sige er sluttet: Et offer bliver forbryder bliver offer. En lille dreng udsættes for sin stedfaders mishandling, og moderen vælger manden fremfor sønnen, der kommer på børnehjem, men først da han er gammel nok til at stikke af hjemmefra. Allerede som 10-årig får han stemplet "karakterafvigende". Børnehjemmet bliver skiftet ud med ungdomshjem. Med druk og narkomisbrug følger kriminalitet og skiftende ophold på psykiatriske hospitaler, i fængsel, sikringsanstalt og psykopatforvaring. Han er efterhånden blevet 32 år og inde i en mere stabil periode. Men da hans kæreste en dag forlader ham med deres fælles

barn, går han på druk (igen). I stærkt beruset tilstand henter han et nyligt indkøbt jagtgevær og går ind i en forretning for – som han senere forklarer – at tage gidsler og derved tvinge myndighederne til at forøge hans dosis af metadon. (Psykiatrisk Hospital havde afvist ham.) Det hele ender med, at to mennesker bliver dræbt, og han idømmes fængsel på livstid. Efter at have afsonet 18 år af dommen bliver manden benådet og løsladt bl.a. på betingelse af, at han hver dag indtager medicin på Psykiatrisk Hospital. En arv fra moderen gør ham meget velhavende, hvilket han ikke lægger skjul på. Han bliver kendt for at bære smykker for omkring 100.000 kroner på sig. En 29-årig universitetsstuderende med store økonomiske problemer fristes over evne. Han kender den nu 52-årige mand fra sit weekendarbejde på Psykiatrisk Hospital. En tidlig morgen i december 1997 begår han et røverisk overfald (endnu en form for præcipation?), der går galt og ender med, at den tidligere dobbeltmorder bliver drabsoffer og den studerende bliver drabsmand.

I de senere år er der begyndt at komme fokus på den kendsgerning, at en del mandlige seksualforbrydere har været udsat for seksuelle overgreb, da de var drenge (jfr. fx Hildebrand & Gregersen, 1994; Mendel, 1995; Etherington, 1995). Et eksempel fra dansk retspraksis er den sag, som er referet i UfR 1997.154 H. En 30-årig mand bliver dømt for langvarig frihedsberøvelse og forsøg på voldtægt af en 10-årig pige, som han havde forladt i hjælpeløs tilstand i en skov lænket til et træ. Han var tidligere to gange – første gang inden han fyldte 20 år – dømt for lignende forhold og havde afsonet den seneste dom på 3 år og 6 måneder fuldt ud, idet han havde nægtet at lade sig prøveløslade med et vilkår om kemisk kastration. Det fremgår af mentalerklæringen, at manden er ”karakterafvigende med manglende evne til nuanceret emotionel kontakt til andre mennesker ... Han betjener sig af forsvarsmekanismer ... : udadprojektion (fralæggelse af ansvar, splitting, devaluering og idyllisering) ...”. Først da den erklærende overlæge under afhøring som vidne direkte bliver spurgt af forsvareren, kommer det frem, at manden efter eget udsagn har været seksuelt misbrugt af sin far og senere af en anden voksen mand i forbindelse med ophold på en kostskole. Hvad der ikke fremgår af domsreferatet er, at hans familie kan bekræfte i hvert fald incesten, der foregik over en årrække efter forældrenes skilsmisse, når drengen var på samværsbesøg hos sin far. Han var i

en periode indlagt på en børnepsykiatrisk afdelingen, mens overgrebene endnu stod på, uden at nogen dengang opdagede forholdet.

I det øjeblik forbryder-etiketten kan sættes på et barn eller ungt menneske, er der en tilbøjelighed til at glemme offer-etiketten – hvis den da i det hele taget nogen sinde har manifesteret sig fx i en straffesag mod den/dem, der har begået overgreb mod barnet, eller i en socialsag, hvor barnet har fået hjælp. Et ekstremt eksempel er den britiske Bulger-sag fra 1993: To 10-årige drenge, hvoraf især den ene med stor ret kunne betegnes som offer, dræbte en 2-årig dreng, og som 11-årige blev de dømt til indespærring "during Her Majesty's pleasure", dvs. på ubestemt tid. Modstillingen offer-forbryder er ganske specielt uholdbar, når talen er om børn (Kelly, 1996).

Her i landet vil den officielle overgang fra "offer" til "forbryder" typisk ske, første gang et barn efter det fyldte 15. år – den kriminelle lavalder – begår en handling, der er omfattet af straffeloven. Hvis en 15-årig dreng begår voldtægt mod en lille pige, vil straffesystemet ikke interessere sig specielt meget for, om han selv fx udnyttes/er blevet udnyttet seksuelt af sin far eller "en rar onkel". Han kan ikke behandles som offer og forbryder på én gang.

5 Offeret som metafor

På trods af de beskrevne glidende overgange fra offer til forbryder og mellem offer og forbryder i en lang række relevante situationer har kriminologien altid haft svært ved at integrere dette aspekt i sine forsøg på at forklare årsagerne til kriminalitet. Som Fattah (1994) udtrykker det (s. 3):

In the endless and relentless search for the causes of crime, the significant etiological role victimization seems to play in the genesis of criminal and delinquent behavior was completely overlooked.

Omvendt synes viktimologien i stigende grad at overse, at ofrene ikke kun er "hvide" og forbryderne ikke kun "sorte". Bortset fra de ældre (senere stærkt kritiserede) viktimologiske teorier om ofrenes "præcipitering" af deres egen viktimisering gælder tendensen i høj grad den retning, som viktimologien har taget i de senere år, hvor vægten er blevet lagt på "anvendt" viktimologi. Her er "det ideelle offer" kommet til at omfatte langt flere typer end Christies lille

gamle dame. Der er nærmest sket en idealisering af ofrene – selv af dem, der faktisk har del i/provokerer forbrydelsen. Der er (gen)opstået en falsk dikotomisering mellem ofre og forbrydere, og interessen samler sig om let identificerbare, individuelle ofre for vold, voldtægt og andre personforbrydelser. Kriminologernes undersøgelser for tre årtier siden, der afslørede os alle som kriminelle, er blevet afløst af viktimologernes surveys, der viser høje prævalenser af viktimitisering. For eksempel kommer visse undersøgelser fra 1980'erne til det resultat, at op imod 62% af alle kvinder har været udsat for seksuelle overgreb i deres barndom (Martens, 1989).

Ofre for forbrydelser har fået metaforisk/symbolsk betydning. Der er opstået en offerbevægelse – eller snarere flere bevægelser, hvor en blandet skare af forskere, terapeuter, græsrodsaktivister, politikere såvel på højere som venstre fløj, praktikere inden for forskellige sociale og sundhedsmæssige hjælpeprofessioner m.fl. har påtaget sig ofrenes "sag". Påstande om "hensynet til offeret", der glemmes til fordel for "hensynet til forbryderen", bliver brugt som billede på straffesystemets utilstrækkelighed, hvad enten denne utilstrækkelighed defineres som "for milde straffe", "for små erstatninger", "for store krav til beviserne", "for ringe indflydelse på processen", "for ubehagelige oplevelser i vidneskranken" eller "for lidt hjælp og bistand" i al almindelighed. Det kommer ofte til at virke som om, der ikke kan/bør tages hensyn til både forbryder og offer på én gang og i samme sag, eller som om en bedre behandling af ofrene kun kan/bør ske på forbrydernes bekostning.

Især den politiske højrefløj har gennem det seneste par årtier brugt "hensynet til ofrene" som begrundelse for krav om strengere straf, færre retssikkerhedsgarantier, mere ubehagelige afsoningsvilkår etc. Det var tilfældet under præsident Reagan i USA og premierminister Thatcher i Storbritanien, men deres mere liberale efterfølgere har fulgt trop et langt stykke ad vejen. Reglerne om "three strikes you're out" er kommet til i præsident Clintons tid. Også i Danmark har tendensen bredt sig langt ind i Socialdemokratiet og bl.a. manifesteret sig i den danske statsministers nytårstale den 1. januar 1997, hvor fokus endnu engang var på den såkaldte "meningsløse gadevold", tilsyneladende som metafor for samfundets samlede kriminalitetsproblem. "Tryghed er desværre ikke en selvfølge", som Poul Nyrup Rasmussen sagde. "Flere og flere er bange for at gå ud

om aftenen. ... Vi vil ikke finde os i det. Vi vil den vold til livs" tilføje han og slog fast: "Der skal ikke være tvivl om, at samfundet klart og utvetydigt er på ofrenes side". Hurtigt efter talen fulgte regeringen op med endnu en af de såkaldte "voldspakker", der – foruden bl.a. skærpet straf for særlig grov vold og visse præventive foranstaltninger rettet mod "kriminalitetstruede unge" (dvs. unge, der anses som en potentiel trussel mod samfundet) – indeholder regler om adgang til at give ofre for voldsforbrydelser en økonomisk godtgørelse for "den utryghed og angst, som følger af grov vold", om etablering af "lokale og uafhængige offerrådgivninger" og om "et nyt og bredere forsøg med konfliktråd" (bemærkninger til lovforslag nr. L 145 af 22.1.1997). Lovforslaget blev vedtaget i maj 1997.

Denne socialdemokratiske retorik er et klart eksempel på illusionen om, at ofre altid er identificerbare som entydigt "sagesløse", der bør behandles positivt af samfundet, mens forbrydere lige så entydigt kan identificeres som nogen, der primært bør straffes (strengere). Den politiske virkelighed på dette område synes at være sort-hvid, og utallige forsøg fra fx forskerside på at nuancere billedet preller tilsyneladende af.

Overskriften til denne artikel er formuleret som et spørgsmål. Svaret må blive: Ja, ofte.

Litteratur

- Amir, Menachem (1971): *Patterns in Forcible Rape*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Brink, Ole m.fl. (1996): Faldende vold i Århus. Hospitalsregistreret vold i Århus gennem en tolvårig periode. I *Ugeskrift for Læger* nr. 158/44, s. 6277-6281.
- Buhl, Jon Palle, m.fl. (red.) (1971): *Festskrift til Stephan Hurwitz*. København: Juristforbundets Forlag.
- Carstensen, Gitte, Annalise Kongstad, Sidsel Larsen & Nell Rasmussen (1982): *Voldtægt - på vej mod en helhedsforståelse*. København: Delta.
- Christie, Nils (1986): *The Ideal Victim*. I Ezzat A. Fattah (ed.): *From Crime Policy to Victim Policy*. London: Macmillan.
- Døllner, Leise (1991): *Gadevold - overfald eller sammenfald?* København: Kriminalistisk Instituts Skriftserie.
- Etherington, Kim (1995): *Adult Male Survivors of Childhood Sexual Abuse*. London: Pitman Publishing.
- Fattah, Ezzat A. (1994): *The Interchangeable Roles of Victim and Victimizer*. HEUNI Papers No. 3. Helsinki: HEUNI.
- Greve, Vagn (1971): Om anmeldelse af forbrydelser. Nogle betragtninger over en victimologisk studie. I Jon Palle Buhl, m.fl. (red.).
- Greve, Vagn (1972): *Kriminalitet som normalitet*. København: Juristforbundets Forlag.
- Hildebrand, Eva & Conni Gregersen (1994): *Drenge og seksuelle overgreb*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Katz, Jack (1988): *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York: Basic Books.
- Kelly, Alistair (1996) *Introduction to the Scottish Children's Panel*. Winchester: Waterside Press.
- Lind, Brit Bergersen (1969): Skadede ofre for vold i Oslo. I *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, s. 207-222.
- Martens, Peter L. (1989): *Sexualbrott mot barn*. BRÅ rapport 1989:1. Stockholm: Brottsförebyggande Rådet.
- Mendel, Matthew Parynik (1995): *The Male Survivor. The Impact of Sexual Abuse*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

-
- Nielsen, Beth Grothe & Annika Snare (1998): *Viktimologi. Forbrydelsens ofre: teori og praksis*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Polk, Kenneth (1994): *Masculinity, honour and confrontational homicide*. I Tim Newburn & Elizabeth A. Stanko (eds.): *Just Boys Doing Business?* London, New York: Routledge.
- Weis, Kurt & Sandra Weis (1975): *Victimology and the Justification of Rape*. I *Victimology: A New Focus*, Vol. V, s. 3-28.
- Westh, Anne-Birgitte (1974): *Skadestuebehandlede ofre for vold*. I *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, s. 64-73.
- Wolfgang, Marvin E. (1958): *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia: University of Pennsylvania.